

Soproni Egyetem, Benedek Elek Pedagógiai Kar
frang.gizella@uni-sopron.hu
<https://orcid.org/000-0002-1534-6018>

Frang Gizella: 100 év karácsonyi népénekeinek nyelvezete
Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2024/1. szám, 95–113.
doi:<http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2024.1.007>

100 év karácsonyi népénekeinek nyelvezete

The language of 100 years of Christmas carols

The liturgy of Christianity has changed over time in terms of its music and language. The profane and the sacred were sometimes mixed and then integrated into the range of folk songs, moreover, the musical styles and linguistic peculiarities of different eras left their mark on the folk songs, which contained not only lay texts, not only translations, not only Latin songs, but also named or anonymous poetic works. Since the repertoire of lyrics is huge, I am narrowing my research to the texts of Christmas carols from the last 100 years. During the several revisions of the Catholic prayer and hymn book in the 19th century, the repertoire of individual holidays changed. I would like to analyze and compare this textual change using anthropological linguistics' methods.

Keywords: Catholic, profane and church music, anthropological linguistics, linguistics

Az egyházi népénekekről általában

Az egyházi zene az emberi hittel egyidős. A kereszténység liturgiája az idők során zenéjében és nyelvében is változott. A profán és a szakrális olykor keveredett, majd beépült a népénekek sorába, emellett a különböző korok zenei stílusai és nyelvi jellemzői is rányomták bélyegüket a népénekekre, amelyek nemcsak laikus szövegeket, nem csupán latin énekefordításokat, hanem nevesített vagy anonim költői alkotásokat is hordoztak. Mivel a dalszövegkincs tetemes, ezért a vizsgálataimat az elmúlt 100–150 esztendő karácsonyi énekeinek szövegeire szűkítettem.

Mielőtt a konkrét elemzésre kitérnék, fel kell idéznünk a Római Katolikus Egyház II. vatikáni zsinatának konstitúcióját. A liturgikus nyelv, vagyis az Egyház szertartásainak uralkodó nyelve, amit mi liturgikus nyelvnek is nevezünk, a kereszténység elterjedésével az egyes népek, nemzetek nyelvén hangzott. Később tíz nyelvet is használtak a liturgiához, többek között a latint, görögöt, szírt, ószlávot stb. A latin nyelv azután a római rítusú liturgiában vált egyeduralmukodóvá Európában. A II. vatikáni zsinat a hazánkban is addig kizárólagos latin liturgikus nyelv helyett engedélyezi a nemzeti élő nyelvek, illetve nyelvi variációk használatát. A nyelvhasználatot a helyi egyházi hatóságok ellenőrzik, de a szövegfordításokat a Szentszéknek kell jóváhagynia. Mindez elsősorban a liturgia, illetve a Biblia nyelvére vonatkozik (Pelles, 2001). A népénekek nyelve eredendően is a nemzeti nyelv, illetve annak nyelvjárási variánskészlete volt, hiszen ezek az énekek fokozatosan épültek be a szertartásokba, s eredetileg inkább a laikus ünneplés, a népi hagyományok részei

voltak. Zenei és nyelvi stílusukat is az adott kor jellemzőiből merítették. Így elmondhatjuk, hogy történetük évezredekkel ölel át, gyökereik pedig az őskereszténységbe nyúlnak.

A 19–20. században a többszöri katolikus ima-, illetve énekeskönyv-átdolgozásokban változtak az egyes ünnepkörök repertoárjai. Ezt a változást kívánom a szövegekben az antropológiai nyelvészet módszereivel felfejteni és összevetni.

A néphagyományokban a karácsonyi ünnepkörhöz tartozó betlehemezés – Dobszay (2007: 385) szavaival – a „*legjelentősebb drámai népszokásunk*”. Ezt a drámaiságot a római rítusú katolikus népénekek is megőrizték.

A magyar egyházi népének a mise állandó részein kívüli ének, amelynek éneklésével a nép is részt vesz a liturgiában, átéli annak történéseit és magát az ünnepkört, esetünkben a karácsonyi eseményeket.

Az, hogy a magyar katolikus népénekek némileg eltérően fejlődtek, mint más európai népeké, a reformáció, a török hódoltság és hazánk sajátos nemzetiségi olvasztókohó jellege határozta meg. Az összegyűjtött és könyvben kiadott egyházi népének protestáns tőről fakadt, hiszen a Biblia és a szertartásrend anyanyelvi megjelentetése és tömeges terjesztése a reformáció időszakára tehető. Addig a népi ünnepi énekek a néphagyományokban éltek, többek között a profán betlehemezésben. Nyomtatásban először elég későn, a Telegdi-féle kötetekben találni katolikus egyházi népénekeket az 1500-as évek végéről, s majd csak az 1700-as években jelennek meg latin szövegek fordításai, illetve éneklésre szánt költemények. A reformáció ellenhatásaként az első komoly gyűjtemény az 1651-ben megjelent Kisdi Benedek *Cantus Catholicije*, melyben visszaköszön a közös közép-európai dallamvilág, a reformáció dallamai, a históriás énekek vagy éppen a gregorián hatás, később a barokk dallamkincse. Ezt követte Náray György *Lyra coelestise*, Ilyés István Soltári és halottas énekek című műve. Ezekben sok olyan közös ének található, amelyet a protestánsok és katolikusok egyaránt énekeltek. Közös zenei jellemzőjük a sajátosan magyar hagyományok melódiavezetése, a magyar ritmika és az anyanyelvvvel szinkronban lévő hangsúlyok, egységes nyelvi és zenei prozódia. Később a Mária Terézia által kötelezővé tett miseénekek visszavetették a népénekek zenei és irodalmi esztétikáját. A Bozóki-, valamint a Szentmihályi-féle gyűjtemények egy része ezeket a kevésbé értékes dallamokatszövegeket is megjelentették. Ezt követte a Tárkányi–Zsaskovszky-féle Énektár, mely szintén felhasználta a hagyományos és a császári rendelettel kötelezővé tett elemeket.

1931-ben a népénekreformot a Szent vagy, Uram! énekeskönyv hozta meg, melybe – részben visszatérve a 17–18. századi forrásokhoz – kiváló zeneszerzőink közül Harmath Artúr válogatott, majd Bárdos Lajos, Kodály Zoltán, Szigeti Kilián és Werner Alajos komponált orgonakíséretes népénekeket. A legújabb népénekvár, az Éneklő Egyház nemcsak a hagyományos és a Szent vagy, Uram!-ban megtalálható minőségi dallam- és szövegvilágú énekeket tartotta meg, hanem beemelte az értékes népi gyűjtéseket is (Dobszay, 2007; Jáki, 1973). Az 1980-as

években beáramló (és a mai napig is jelen lévő) könnyűzenei hatások Dobszay (2006) szerint negatív értékűek, ugyanakkor az ifjúságot megfogják. Nem véletlen, hogy a bencés kiadású Énekelj az Úrnak! Hardi Titusz összeállításában (1993, 1999, 2021) több kiadást is megért, s népszerűek az ún. Taizé-i imák és énekek (magyarul: OMC. Bécs. 1988) is.

Mivel a katolikus egyházi zenei kincset a zsinatnak jóvá kellett hagynia, több szempont is érvényesült a zenei reformokban. A 19–20. században is a többszöri ima-, illetve énekeskönyv-átdolgozásokban változtak az egyes ünnepkörök repertoárjai s gyakran szövegei is. Ezt a változást kívánom a szövegekben nyelvészeti antropológiai módszerekkel felfejteni és összevetni. Annál is inkább, mert erre a nyelvészeti összehasonlításra nem találtam irodalmat, bár Dobszay ezt többször is szorgalmazta, s ő maga a Segédlet a Psalterium latino–hungaricum nyelvi tanulmányozásához címmel a zsolnározás magyar–latin fordítási pontosításait ugyan jegyzi, és azok nyelvezetét az ún. bibliai stílus alapján röviden leírja, majd ennek jellemzőivel magyarázza a nyelvi fordulatokat (2010: 45). Ez azonban nem a népének nyelvészeti leírása, elemzése. Ezért is fogalmazza meg A magyar népének 1. kötetében, hogy mivel az ének a szöveg és a dallam egysége, ezért „*nagyon indokolt lenne az énekek tartalmáról, hittani, spirituális, liturgikus jelentőségéről is beszélni*” (Dobszay, 2006: 35).

Ha csak a karácsonyi ünnepkör népénekkincsét nézzük, az általam fellelt ima- és népénekes könyvekben összesen 166 tételt találtam, s ezek szövegének hossza is változó: az egyetlen versszakostól a 15 versszakosig többféle változat megtalálható. Kiadástól függően a visszatérő énekek szövegei hosszban is változhatnak. Ezért a nyelvet (esetleges latin beszűrődésekkel), az archaizálást vagy éppen modernitást, illetve a szövegvariációkat vizsgálom, kitérve a korba illeszthető esetleges nyelvi jellegzetességekre és jelentésekre, vagyis egyes jelenségeket kiemelve. E dolgozat tehát nem vállalkozik mélyebb leíró, történeti vagy antropológiai nyelvészeti vizsgálatra, egyrészt a szöveganyag terjedelmes volta, másrészt a jelenlegi terjedelmi korlátok miatt. Inkább problémafelvetésnek, s a későbbi kutatások alapjának szánom.

Kutatási hipotézisek

Az előző fejezetben már megfogalmaztam, hogy az egyházi népének hosszú történelmi zenei és irodalmi múltba gyökerezik, s a mise változó és állandó részeinek némi változása, majd a népének beépülése a liturgiába, egyáltalán a népének kialakulása hosszú történeti folyamat része. Az általam kitűzött száz esztendő a magyar nyelvben jelentős változásokat hozott, ezért feltételezem, hogy a régebbi ima- és kottáskönyv-kiadások nagyobb arányú latin, mint magyar nyelvű énekszöveget tartalmaznak. Feltételezem, hogy a nyelvi, nyelvszerkezeti változásokkal párhuzamosan a korábbi könyvekben hosszabb szövegekkel találkozunk, melyek korunkhoz közeledve rövidülnek. A nyelvi változásokra gondolva úgy vélem, hogy a korábban megjelent (1800-as évek) könyvekben az

archaikusabb magyar nyelv található, amely korunkra a jelenlegi köznyelvvé és irodalmi nyelvvé vált.

Ima- vs. népénekes könyvek

Mielőtt a szövegeket elemeznénk, tisztáznunk kell még két fogalmat: az imakönyv és a népénekes könyv jelentését. Az általam vizsgált kiadványok alapján egyértelmű, hogy az imakönyvek elsősorban imákat tartalmaznak, de megtalálhatók bennük a kedvelt és általánosan énekelt korabeli népénekek szövegei is. A népénekes könyvek is tartalmaznak imákat, hozzák a szertartás állandó és (ünnepkörökhöz, misetípushoz tartozó) változó részeit, s természetesen az adott korban megfelelőnek tartott népénekek kottáit, a szövegekkel együtt (Jáki, 1973). Ez alól az Égi lant (1921), a bencés diákok kottáskönyve a kivétel, abban ugyanis kizárólag az egyházi liturgiához és ünnepkörökhöz tartozó énekek többszólamú kórusváltozatai szerepelnek.

Mivel munkám nem célozza meg a teljes, a történetiségben folyamatosan alakuló és bővülő katolikus énektár szövegeinek elemzését, többirányú nyelvi leírását, ezért igyekeztem az utóbbi 100–150 év anyagát összevetni. A centenáriumi idő bővítését az ima- és énekeskönyvek tartalmának későbbi korokban való használata indokolja, hiszen az új kiadásoktól függetlenül a szegényebb generációk egymásra hagyományozták a családi imakönyveket, énekgyűjteményeket.

Melyek azok a kiadványok, amelyeknek népénekkincsét szövegvizsgálatnak vettem alá? Saját családom ima- és népénekes könyvei, melyek jól tükrözik egyes korok jellemzőit és az egyházzenei reformok törekvéseit. Felmenőim között sok kántortanító és templomi kórustag volt, így e hagyatékban minden, az elmúlt száz esztendőben kiadott fontos ima- és énekkönyv szerepel. Ezek a következők: Cím nélküli imakönyv 1890 körül, címlap, évszám, kiadó hiányzik. Az évszám meghatározása a hajdani tulajdonos felmenőm iskolás éveiből következtethető ki, ugyanis az imakönyvben ez az időszak szerepel ceruzával bejegyezve. A másik, diákoknak szánt énekgyűjtemény az Égi Lant, melyet Fojtényi Káson, a pannonhalmi Szent-Benedek-Rend tagja szerkesztett. A vizsgált kiadvány a 18. kiadás, melyet Győrött, 1921-ben a Győregyházmegye Könyvsajtója adott ki. Az Erdélyegyházmegyei Énekeskönyv 1921-ből Baka János csíkszentmártoni kántor összeállítása. A Szentmise-énekek és litániák 1932-ből a budapesti Palladis Rt. munkája. Harmonia Sacra címmel 1937-ben jelent meg az énekeskönyv 4. kiadása Molnár C. Pál illusztrációival, a Magyar Kórus kiadásában, Budapesten. Sík Sándor és Schütz Antal szerkesztette az Imádságoskönyv, egyszersmind kalauz a lelki életre – A tanulóifjúság számára című könyvet, mely 1940-ben jelent meg a Szent István Társulatnál. Bárdos Lajos munkájának köszönhetjük a Hozsanna 1971-es kiadását, mely Budapesten, a Szent István Társulatnál jelent meg. Harmath Artúr és Sík Sándor gondozta a Szent vagy, Uram 1983-as változatát Budapesten, a Szent István Társulat kiadásában. Az Éneklő Egyház első kiadása, mely a Szent István Társulatnál, Budapesten, 1986-ban jelent meg. Szerkesztését

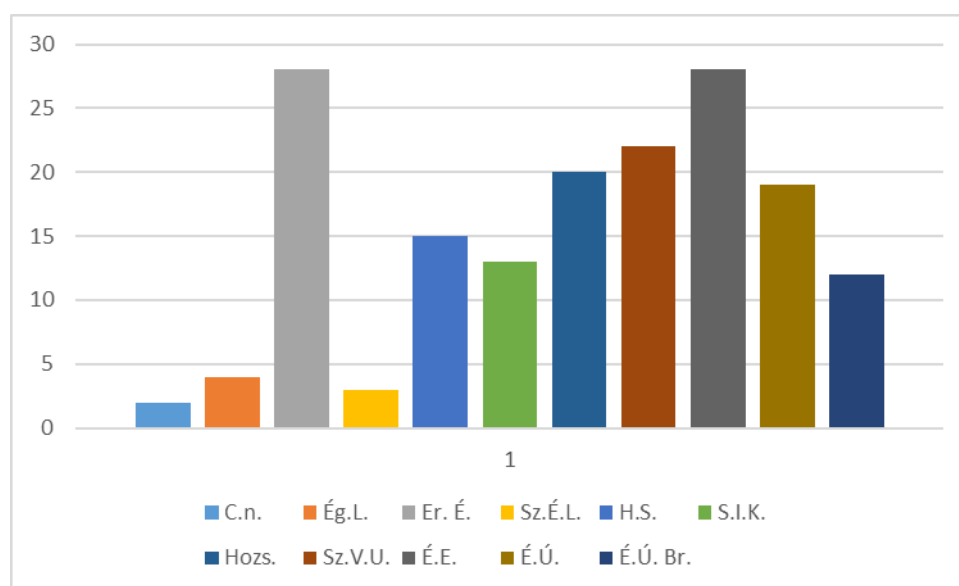
egy egyházi bizottság végezte. Az Énekelj az Úrnak! című énekgyűjteményt Hardi Titusz OSB állította össze, kifejezetten a tanulóiifjúság számára, és a Bencés Kiadó és Terjesztő Kft. adta ki Pannonhalmán. Az 1999-es a gyűjtemény 2. kiadása. A bácskai Brezdán 2000-ben válogatta össze az Énekeljtek az Úrnak című orgonakísérettel ellátott gyűjteményt Szalay Mihály kántor. Amint a bevezetőben írja (2000: IV.):

„Ez a katolikus egyházi énekgyűjtemény egyfajta válogatás a 20. század végéig elterjedt népénekekből, melyeknek néhány dallama már a múlt évszázadi forrásművekben is megtalálható. Hogy ezek még ma is kedvelt, élő énekek a bácskai hívők körében, bizonyítja az értékállóságukat.”

Számok az imakönyvek és népénekes könyvek tükrében

A fent felsorolt tíz ima- és népénekes könyvben összesen 166 karácsonyi ének található. Ezeknek eloszlását, a vizsgált kiadványokban, az 1. ábra szemlélteti. Ugyanakkor 22 olyan énekünk is van, amely két vagy több énekeskönyvben is szerepel. Ezt az 1. ábra részleteiben nem mutatja, viszont a Melléklet 1. táblázatában az előfordulás gyakorisága énekenként követhető. A táblázat szerkesztésénél és az 1. ábránál az ima- illetve énekeskönyvek jelölésekor rövidítéseket használtam. Ezeket az 1. ábra alatt és a mellékletben az I. táblázat alatt egyaránt megmagyarázok.

1. ábra. Az énekkönyvek karácsonyi népénekeinek aránya (saját szerkesztés)

A világoskék oszlop C.n. formában a Cím nélküli imakönyvet jelöli, a narancssárga oszlop (Ég.L.) az Égi Lantot, a világosszürke (Er. É.) az Erdélyegyházmegyei Énekeskönyvet, a citromsárga (Sz.É.L.) Szentmise-énekek és litániák címűt, a tengerkék (H.S.) a Harmonia Sacrát, a zöld (S.I.K.) az Imádságoskönyv, egyszersmind kalauz a lelki életre – A tanulóiifjúság számára

című kiadványt, a sötétkék (Hozs.) a Hozsannát, a vörösbarna a (Sz.V.U.) a Szent vagy, Uram! énekeskönyvet, a sötétszürke (É.E.) az Éneklő Egyházat, a fakóbarna (É.Ú.) az Énekelj az Úrnak! című könyvet, a mélykék (É.Ú. Br.) a bácskai Énekelj az Úrnak! című gyűjteményt fedi. A legtöbb karácsonyi ének az erdélyi kiadásban és az Éneklő Egyházban található. Ezt követi a Szent vagy, Uram, majd a Hozsanna és az Énekelj az Úrnak. Jóval kevesebb és szinte egyforma mennyiségű éneket hoz a Harmonia Sacra, az Imádságoskönyv, egyszersmind kalauz..., valamint a bácskai Énekelj az Úrnak! című gyűjtemény. Kevés éneket találunk a Szentmise-énekek és litániák, valamint az Égi Lant című kötetekben, a legkevesebbet pedig a legrégebben kiadott címlap nélküli imakönyvben.

Amennyiben összeadjuk a könyvekben előforduló énekeket, összesen 87 karácsonyi népéneket találunk, melyek között korábbi gyűjteményekből illetve a népi hagyományokból származók, valamint szerzőhöz és költőhöz kapcsolható anyagok vannak.

Érdekes a megjelenési sorrend alapján megfigyelni, hogy nem feltétlenül egységesen növekszik a szerkesztők által beválogatott népénekek száma. A címlap nélküli imakönyvben csupán két karácsonyi ének szövegét jegyezték le: A Szűzanya szűz virágszál és a Szűz Mária e világra nekünk szent fiát hozá... kezdetűt. Az Erdélyegyházmegyei Énekeskönyv 28 éneket tartalmaz, elsősorban a Kájoni- valamint az Andrassy-gyűjteményből. A Szentmise-énekek és litániák című könyvben mindössze három karácsonyi énekszöveg található, míg a Harmonia Sacra 1937-es kiadása 15 karácsonyi éneket jegyez, ezek zöme fedi az előbb sorolt énekeket is. Az Égi Lant kórusfeldolgozásai 4 karácsonyi témájút tartalmaznak, a Szentmise-énekek és litániák pedig 3 éneket. A Sík Sándor és Schütz Antal által összeállított Imádságoskönyv, egyszersmind kalauz a lelki életre... pedig 13 karácsonyi énekekkel bővelkedik.

A Hozsanna Bárdos Lajos szerkesztésében 20, a Szent vagy, Uram! Harmath Artúr és Sík Sándor válogatásában 22, az Éneklő Egyház című gyűjtemény pedig 28 karácsonyi dalt tartalmaz. Szalay Mihály kántor a bácskai Brezdán válogatta össze az Énekelj az Úrnak című orgonakíséretes gyűjteményt, amelyben 12 karácsonyi mű szerepel, visszanyúlva a Kodály-, Harmat-, Bárdos-, Halmos-féle feldolgozásokhoz, illetve gyűjteményekhez. A Pannonhalmán megjelent hasonló című ifjúsági kiadás, az Énekelj az Úrnak! – Hardi Titusz OSB Bencés-rendi szerzetes munkájaként – 19 éneket tartalmaz a karácsonyi ünnepkörhöz csatolva. Mindezek alapján elmondható, hogy a 20. század elejétől általánosságban emelkednek az ima- és énekeskönyvekbe beemelt karácsonyi énekek számai.

A több kiadásban és énekeskönyvben előforduló azon népénekek, melyek azonos dallamúak, s hasonló vagy azonos szövegűek, nyelvi jellemzőikben eltérhetnek egymástól. Ugyanakkor ezek az eltérések minimálisak. Erre a problémára majd az elemzésnél visszatérek.

Nyelvi vizsgálatok – nyelvezet, archaizmusok, stiláris jellemzők

Meglepő, hogy bár még a 20. században is tartottak latinul miséket a katolikus templomokban, a latin szöveg mégis elenyésző a karácsonyi ünnepkör népénekeinél. A fellelhető néhány latin és görög, esetleg héber kifejezés elsősorban a mise állandó részeiből épült be a magyar szövegbe (1. *Glória; Kyrie eleison; Christe eleison; Alleluja*), és az ünnepélyességet hivatott szolgálni, egyben utal a karácsony fontosságára, illetőleg a Krisztus születésének bibliai leírásaiban szereplő angyali szózatokra. Ezekben a jelenségeken kívül az Égi Lant (1921) tartalmaz két latin kórusművet, illetőleg az Éneklő Egyház (1986) *In dulci jubilo* címmel egy kétnyelvű – latin–magyar – éneket.

A többi ima-, illetve énekeskönyvben a magyar nyelv köznyelvi, irodalmi formái uralkodnak. Ez nem jelenti azt, hogy ne fordulnának elő archaizmusok. Ilyen például a *malaszt* szavunk, amely már az ómagyar nyelvben jelen van 'kegyelem' jelentésben, (az 1980-as, 1990-es években természetesen használt, közvetlenül az ezredforduló környékén is gyakori fogalom volt az egyházi szövegekben). A *malaszt* szavunk több énekben is visszaköszön, holott a katolikus imádságokban, főként az Üdvöz légy, Máriában ma már a *kegyelemmel* forma szerepel.

Az erdélyi énekeskönyvben több szenvedő szerkezet is szerepel a Mennyből angyal jó követül című énekben (*Ki Megváltóul küldetett, Ki jászolba helyeztetett*). Ebben a jelentésben – az ősidőkre utalva – megerősíti azt a hittételt az énekszöveg, mely szerint az Atya elküldi fiát a világ megváltására. Vagyis a fiú, Jézus, nem cselekszik ebben a helyzetben, hanem engedelmesen elviseli az emberré válást, a karácsonyi megszületést és a földi életet. Földi létének kezdetén Mária jászolba fekteti, vagyis a kisedd még segítségre, gondoskodásra szorul, ahogyan más gyermek is. Így válik közelivé az Istengyermek a hívő számára.

Gyakori, s főként a korábbi megjelenések szövegének tiszteletben tartásával magyarázható az elbeszélő múltú igék használata, azok közül is a múltbéli eseményeket megörökítő formák. Ilyen a „*lőn, leszen; fekvék, küldé, megtermé, hozá, alkotá; megnyitád; felébredének, kelének, jövének, zengének, menének, elindulának, jutának, mondának, visszatérének; telék meg; legelteték; kivirágozék, születék, adaték, nevezteték, megáldatának; megnyittaték*”.

Kovács Mária és Kecskés Judit 2005-től kutatják az elbeszélő múltú igék felismerési problémáit. Azzal szembesültek, hogy noha az általános iskolában is vannak archaikus szövegek, a kisdíjakok nyelvi kompetenciáiba például az elbeszélő múlt alakjainak felismerése nem tartozik bele. A felnőtt és az idősebb korosztály körében esetlegesen meglévő ismereteket a katolikus egyház szövegeihez kötik. Ez utóbbi megállapításukkal vitatkoznék, hiszen az első teljes magyar bibliafordítás, az 1590-ben kiadott Károli Biblia még a revideált kiadásokban is archaizmusokat, többek között elbeszélő múlt időt használ. Így tehát az elbeszélő múlt megértéséhez szükséges ismereteket a Károli Biblia protestáns olvasóira is ki kellene terjeszteni. Ettől függetlenül vizsgálatuk arra is

rámutat, hogy önálló alakban sokkal nehezebb az elbeszélő múlt felismerése, mint szövegkörnyezetben (Kovács & Kecskés, 2009).

Tolcsvai Nagy Gábor (2017) A múltak átalakulása című munkájában nemcsak az elbeszélő múlt kihalásának okait próbálja feltárni, hanem felhívja arra is a figyelmet, hogy ezzel a folyamattal szegényebb lett a nyelvünk. A magyar múlt idő több jellemzőjét különíti el: az egyik az alakja, a másik a jelentése, de ezen kívül a mesélőt és a hallgatót, vagyis az embert és annak időszemléletét is figyelembe kell venni.

Az elbeszélő múlt szóalakja látszólag jelen időt mutat, valójában azonban a múltban történtet jelenti (*praesens historicum*).

A -t jelet a szótóhoz kapcsoló múlt idő, amit egyszerű múlt időnek nevez, befejezett tényekre vonatkozik.

Az -a/-e/-á/-é jelű múlt időnek nem csupán stilisztikai értéke van, hanem érzelmi többlete is: a mesélő a múltban történt eseményeket újra átélve, szemtanúként megjelenítve mondja el. Ezzel kapcsolatosan több fontos és összefüggő nyelvi tényre is felhívja a figyelmet:

Az igének [...] kétféle ideje van: az egyik a belső idő (az inherens temporalitás), a másik a mondatbeli igeidő. A belső idő minden szótári igeire jellemző, hiszen minden ige folyamatot fejez ki, amely időben történik [...]. Az igeik azonban nem magukban állnak a szövegben, hanem mondatstruktúrák középponti részét képezik, ahol a beszélő nézőpontjának, konstruálási módjának, beszédidejének megfelelően valamilyen igeidőbe kerülnek, melyet alakilag is kifejezünk. [...] a folyamat megtörténhet a jelenben, megtörténhetett a múltban, és bekövetkezhet a jövőben is. [...] A kétféle idő egyszerre és egymásra hatva érvényesül a mondatban, a szövegben, úgy, hogy összekapcsolódik egy harmadik idővel, a beszéd megértésének az idejével. Tehát amikor a magyar múlt időkről beszélünk, akkor tudnunk kell, hogy egy időbeli folyamat múltbeli lefutásáról van szó. (Tolcsvai, 2017: 14)

Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy nem a narrátori beszéd jelene és a megtörtént múltbeli esemény közötti idő a fontos, hanem az, „hogy a beszélő a múltbeli valóságban otthonos, a megkonstruált jelenet(sor), esemény számára ismert, köze van hozzá” (Tolcsvai, 2017: 18).

Ezt a gondolatsort folytatva vegyük sorra a vizsgált népének szövegekben szereplő elbeszélő múlt idejű igealakokat! Csak felsorolás szerint nézzük meg, hogy a másfélszáz esztendő ima- és énekeskönyveiben milyen szavakkal találkozunk: *látá, kéré, lőn, vala, örüle, születvén, lehelvén, vívén, leszállván, eljőve, jövendőlé, telék, betelék; fekvék, hozá, hozál, alkotá, zengének, küldé, jövének, jutának, mondának, megtermé, menének, megnyitád, ébredének, szóla, lőn, felébredének, kelének, helyezteték, hirdeté, elindulának, legelteté, szólítá, jövének, kivirágozék, születék, adaték, nevezteték, megáldatának; lehelvén; látván, vagyon.*

Ahogy a felsorolt szavakból is látszik, első ránézésre kijelentő mód jelen idejű alakoknak tűnnek. A szövegkörnyezetből azonban egyértelművé válik, hogy az énekmondó (a kántor vagy maga a nép) úgy idézi fel a régmúltban történetet, mintha maga is jelen lett volna, s egy igaz történetet mesél el, függetlenül attól, hogy a történet magját a versezetek különböző korok magyar külsőségeivel öltöztetik fel. Ezzel a karácsonyt ünneplő hívők maguk is részesei lesznek Jézus születésének, melynek mélységét más, később tárgyalandó nyelvi eszközök tovább erősítik. A hívek (a narrátor mellett) tehát nemcsak a történet hallgatói, hanem átélői, részesei is lesznek.

A befejezett múlt a régebbi szövegekben is megtalálható, mintegy vízvonalaként a régmúltban történt, de mára is ható, a mindenkori itt és mostban is érvényes történések, cselekvések és a jelen dimenziója között. Esetünkben ez hidálja át a régmúltat és a közelmúltat, s ér át a jelenbe. Ugyanakkor a régi hagyományokból kikristályosodott népelemek ezen kifejezéseket archaizálóan alkalmazzák. Ilyen például a *küldetett*, *helyeztetett*, *megjövendöltetett*, *támadott*, *elküldötte*, *látott*. Ezek a múlt idejű formák a történések objektív voltát hangsúlyozzák, vagyis tényszerűen megerősítik azt a cselekvést, ami a népelekben felidéződik. A felsorolt szavak elemzésénél tehát nyomatékosítja a szöveg, hogy a Megváltót az Isten az emberek közé küldte, Jézusnak az emberré válásba nem volt a szöveg szerint beleszólása. Ugyanígy többek között a megjövendölés is tény, olyannyira, hogy a zsidók a jövendölés után valóban várták a Megváltót.

A *vala* segédigés szerkezetre egyetlen énekszövegből vehetünk példát: *Tiszta csendes éj vala*. Ez is az elbeszélő (folyamatos) múlthoz tartozik, az események háttérét jellemzi, vagyis esetünkben leíró funkciója van.

A múltban, amikor még e múlt idők léteztek, s a mindennapi nyelvben használatosak voltak, pontos jelentésüket, funkciójukat a szövegben egymáshoz viszonyítva kapták meg, s ezzel a kölcsönösséggel értelmezte a beszélő és a hallgató egyaránt.

Láthatjuk, hogy a régebbi gyűjtemények, illetőleg a mostani, a régi szövegeket tiszteletben tartó könyvek többféle múlt időt is tartalmaznak. Azonban az újabb, főként az ifjúságnak szóló énekgyűjteményekben, illetve a 19–20. századi költők dallamokra írt verseiben jobbra a ma használt befejezett múlt idő használatos. A karácsonyi történetet a múltban megtörtént, de tulajdonképpen lezárt eseményként fogalmazzák meg. Az ünnepi ráhangolódást ezekben az esetekben a dallamvilág segítheti.

A továbbiakban más archaikus és nyelvjárási kifejezéseket is felsorakoztatunk. Az imént ismertetett múlt idejű alakokat szintén besorolhatjuk a régies szavak közé, de további szavakat, szószerkezeteket is: *háladás* (*hálaadás*); *helyt* (*helyet*), *néki*, *néktek*, *midőn*, *immáron*, *leszen*, *városon kül*, *angyali* (*angyalai*), *minékünk*, *látván*, *üdvözitené*, *lőn*, *leszen*, *véle*, *ád*, *ajándokul*, *mindenha* (*mindenhová*;) *mindeneknek*, *imigyen*, *midőn*, *tenéked*, *mireánk*, *üdvadó*, *véle*, *nézdegélnünk*,

imigyen, örömet, leánytul, ütet, ötet, mink, zengedezték, liljoma, arcája, paizsunk, épen (éppen).

Ezen szavakból néhányat kiemelek némi magyarázattal, a teljes archaikus szókincset azonban nincs lehetőség itt boncolgatni. Ez újabb kutatás feladata lehetne. Az általam a következőkben elemzett és értelmezett szavakkal többféle nyelvi változás példáit szeretném bemutatni.

A *háladás* (hálaadás) a hála+adás szavakból keletkezett összetett szó, jelentése 'hálát adni'. A TESZ 2.(1970:33) kötete felveti az –á irányragot a „*hálá legyen az Istennek*”-féle szókapcsolatokban, így elvileg ez is állhat a háladás forma mögött. Valószínűbbnek tartom azonban, hogy a zenéhez kapcsolódó prozódia miatt rövidült meg a két a hang, kevésbé hinném, hogy nyelvjárási háttere van.

A *helyt* ('helyet') szavunk rövid alakja szintén kapcsolódhat a zenei prozodiához, bár a TESZ 2. (1970: 90) szerint a hely, helyez (stb.) alakok formái közül feltehetőleg a '*hel' az eredetibb. Így a székelyföldi énekeskönyvben akár nyelvjárási alakként is megmaradhatott ez az ősi forma.

A *néki, néktek* régies és nyelvjárási alakok, az egyházi nyelvben ünnepélyesebb hangzásúak, ráadásul a zenei prozodiához is jobban illeszkednek. A bibliai stílusban az ünnepélyességet a névmások használata is fokozza (Dobszay, 2010).

Az *üdvöz* a TESZ 3. (1976: 1049) véleménye szerint korlátozott használatú szókapcsolatokban melléknévként maradt fenn. Ezt igazolja, hogy elsősorban az egyházi nyelvben találkozunk vele, illetve igei formáival. Ide kapcsolódik a sajátos forma, az *üdvadó*, ami egyrészt az Atyaistent, másrészt Krisztust, az Üdvözítőt jelenti a szövegkörnyezetből kiindulva. Úgy vélem, ez a forma nyelvjárási sajátosság.

Az *üdvözitené* alaknál részben a régies elbeszélő múlt időt kell megemlíteni, másrészt annak azt a sajátosságát, melyet Tolcsvai (2017) az elbeszélő múltrol a legfontosabbnak tart: az időben való nyitottságát, vagyis azt, hogy minden időre vonatkozik az 'üdvözítés', a kezdetektől az idők végezetéig. A feltételes módnak is értelmezhető *-né* jel tulajdonképpen az ősi szándékot nem csak időtlenné teszi, hanem az ember szabad akaratát is sugallja: Krisztus mindenkinek meghozta az üdvözülés lehetőségét, de csak az nyeri el, aki akarja és megteszi mindazt, amit az Isten kér tőlünk.

A *lőn, levé, lészen* részben választékos alak, ünnepélyessé teszi a szöveget az archaizmus, illetőleg a kijelentő mód jelen idejű egyes szám 3. személyű forma egyes nyelvjárásokban még előfordul. Több jelentést is hordoz, így a 'létezni kezd, keletkezik (majd); válik vagy fog válni, megjelenik'.

A *liljoma, paizsunk, angyali* ('angyalai') archaikus formák elsősorban a dallamívek deklamálásában segítenek ejtéskönnyítőként.

A köznyelvi normához képest hibásan írt forma, a *mennybe az Istennek, a városon kívül < kívül* ('kívül'), *épen* ('éppen'), *mindenha* ('mindenhová'), archaikus formák, nyelvtörténeti jellegzetességek, ma az egyes nyelvjárások ejtési sajátosságaihoz tartoznak. Esetünkben a székely gyűjteményben fordulnak elő.

Az *ajándokul* alak régies és nyelvjárási jellemző. Az *ajánl* igetöből alakult *ajánldok* ejtéskönnyített formája volt az *ajándok* ('ajándék'), ami bizonyos nyelvterületeken megmaradt (TESZ I. 1967: 112).

Fontos megemlíteni a személyes névmások használatát, melyek helyesírása a korabeli és nyelvjárási ejtést is tükrözik, s azt a felfogást, hogy amennyiben az Istent, Krisztust vagy Máriát szólítjuk meg, az alakot nagy kezdőbetűvel írjuk a tisztelet jegyében: *Tenéked* ('neked'). Az emberre vonatkozó megszólítások szókezdeté kisbetűs marad: *mindeneknek, minékünk, mireánk, mink, űtet, őtet, ütet*. Emellett a megszólítás nyomatékosít, mellyel a történések és azok emberre vonatkozó hatása különösen fontossá válik, hiszen mindez az üdvtörténet része: az Isten adta.

Hasonló gondolat jelenik meg a következő sorban: „*E gyermekben frigyre léptek égi s földi dolgok*” (Sz.V.U., 1983: 37, Hozs. 1971: 123). A vers szerzője a múltat a jelenre és a jövőre vetíti, hiszen az ősidőkben megtörtént események az egész emberi létre kihatnak.

Tolcsvai (2017) emberközpontú nyelvészeti időszemlélete és az antropológiai nyelvészet alapján még néhány jellemzőt ki kell emelnünk. Egyik jellemző a többesszám használata, amely szinte az összes karácsonyi népénekben uralkodó. Lásd: *pásztorok*, „*E dolgon angyalok csodálkoznak,/ Emberek, állatok álmélnakodnak*”. A különböző földi társadalmi rétegek és az égiek egységét, a közösséghez tartozást, a teremtés egységét (az állatok antropomorfizálása) is sugallják ezek a részletek. Az ember nem önmagában létezik, hanem a világ komplexitásában, melyben a Teremtő a legfőbb hatalom és szeretet megnyilvánulása.

„*Az Ige megtestesült Názáretben*” öt énekeskönyvben is szerepel (S.Í.K., Er.É., SZ.V.U, Hozs., É.E.). E részletből az *Ige* szót emelném ki, melynek három értelmezését adja a TESZ (1970: 193), miszerint az alapalak '*üge' jelentése „*pedig 'szó, varázsszó' lehetett. 2. jelentése az e. lat. verbum 'isten szava' (tkp. 'ige') hatására keletkezett. A 3. jelentés tudatos műszóalkotás eredménye*”, melyre 1604-ből találunk adatot, és mint nyelvtani műszó, „*cselekvést, történést stb. úgy kifejező szófaj, hogy személyre, időre, módra stb. vonatkoztatja.*” Egyházi szempontból János Evangéliumának kezdő sora megadja a választ:

Kezdetben volt az Ige, az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige, ő volt kezdetben Istennél. Minden általa lett, nélküle semmi sem lett, ami lett. Benne az élet volt, s az élet volt az emberek világossága (Újszövetségi Szentírás, 1949: 169).

Ha az értelmezést összevonjuk, s visszautalunk a Genézisre, akkor nyelvileg is összeköthető az ige mint 'szó', 'akarat', 'állandó és megváltoztathatatlan', 'teremtő erő', vagyis maga az Isten.

Az egyházi népének jelentése tehát az egyszerű szövegen túlmutat. A szöveg irányadó, elbeszélő, felidéző és a történetet a jelenbe helyező volta mellett a hívek lelki felemelkedését is szolgálják. Általában a hitvalló közösség egységében való

elmerülést hozza, de találunk olyan énekeket is, amelyek az egyes ember mélységes vágyát és szeretetét, a legmélyebb kötődést fejezik ki, melyben misztikus magasságba emelkedik az Isten és Krisztus iránti szerelem. Ezt a megszólítások, fokozások, kérések erősítik:

Ó Jézusom, Szent jegyesem, / Nyugodjál meleg szívemen, Én kedvesem. /
Ó Jézus, mennyei vendég, énnám szállj! / Vétkeimtől, rútságaimtól ne
írtózzál./ (Hozs., 1971: 126).

A misztikus elragadtatásnak az ellentéte a részvét átélése a hideg éjszakában jászolban fekvő Kisdéd iránt, s részvétet nem tanúsítók megfeddése és a szemük felnyitására, a megtérésükre való törekvés:

Oh acélszívü emberek! / Embertelen kemény szívek, / Szív nélkül élő
kegyetlenek. / Ide nézzetek, szelidüljtek, / Nem szégyenlitek, hogy
üdvösségték / Léven köztetek, meg nem ismeritek? (ÉÚBr, 2000: o.n.).

Az ifjúságnak Pannonhalmán összeállított Énekelj az Úrnak! karácsonyi énekei elbeszélő stílusúak, konkrétak, nélkülözik az irodalmi-nyelvi sokszínűséget, kivételek az ismert költők versére komponált karácsonyi énekek. A régmúltban történt esemény zömmel korunk színpalái között idéződik fel. Egyik érdekes ének az újszövetségi Krisztus-történet előrevetítése: „*Megjelent egy firtös gyermek*” (ÉÚ, 1999). Ugyanakkor olyan énekeket is besoroltak a karácsonyi ünnepekörhöz, amelyek általános dicsőítések illetve hitvallások.

Hitvallás a többi énekeskönyv karácsonyi dalaiban is található, többek között Szedő D. fordításában egy őskeresztény himnusz: „*Dicsőség neked, Jézusunk, / kinek a Szűz szülőanyád, / Atyával, Szentlélekkel Egy: / időtlen időkön át.*” (É.E., 1986: 99).

A vizsgált karácsonyi énekek nyelvi stílusára jellemző, hogy a magyar ember képzeletében és életkörülményeihez alakítva elevenedik meg a karácsony misztériuma, ezzel is emberközelbe hozza, átélhetővé teszi Jézus születését: „*fázik a Kisjézus*”, „*Kicsi Jézus, drága testvér*”, „*Betlehemnek majorjában*”, illetve ehhez társulnak a kicsinyítő képzős szóalakok: „*pásztoroka*”, „*Jézuska*”.

A magyar hagyományrendszerhez is köthetőek azok a szimbólumok, amik megjelennek az énekekben: „*nap, hold, csillagok*”.

A *Csordapásztorok* kezdetű népének pedig a legrégebbnek tartott magyar karácsonyi énekünk, melyet valóban a népi hit és ihlet alkotott. Ebben az énekben a pásztorok valóban emberként viselkednek: a nyájörzésnél, az angyal érkeztekor és megszólalásakor emberi módon reagálnak, amiben a félelem és a szófogadás, majd a csodálkozás vegyül a tisztelettel és az imádással. Mindez egyszerűen és természetesen szólal meg.

A népi hagyományokhoz kötődik olyan dallam és szöveg is, amely az énekmondók ill. igricek, valamint a betlehemezők stílusát mutatják. Énekükben a

profán és a szent egyaránt jelen van: a vigasság, Jézus születésének lelki és fizikai ünneplése, amely nem csak a múlt része, hanem a jelené is, itt és most történik. Ez az ellentmondás kiegészíti egymást, s így válik a templomi ének a hívek sajátjává ebben a műfajban is:

Örvendezzünk, vígadozzunk e napon, Karácsony! Karácsony!
Az Úr Jézus megjelent e világon, Karácsony! Karácsony!
Szűz Mária szülte nekünk e napon, Karácsony! Karácsony!
Vígadozzunk, örvendezzünk, énekeljünk, tapsoljunk! (Sz.V.U., 1983: 123).

Az népénekek nyelvi antropológiai sajátja még, hogy egyéni szemmel és lélekkel megszólaló ima, máskor közösségi ima, sőt, a nemzetért felcsendülő fohász is. Ilyen a következő példa:

Szép violácska, Kedves rózsácska, / Szerelmes kisdéd szép Jézuska! / Ki most születél, Emberré lettél, / Minékünk örömet szerzettél, / Kérünk, vigasztald népünket, / Térítsd magadhoz lelkünket, / Igazítsd szívedhez szívünket, / Igazítsd szívedhez szívünket! (Hozs., 1971: 128; Sz.V.U., 1983: 29).

A szöveget és a dallamot a 17. századi Magyar Cationale-ból emelték át a szerkesztők, és a történelmi azonosíthatóság (hódoltság, törökkel vívott háborúk, Habsburg uralom) mellett a mindenkori nemzetért való fohásszá válik ez az ének. Hasonló a szintén 17. századi gyűjteményből való ének, mely Máriát emeli a középpontba, de nem egyszerűen az általános katolikus Istenszülőt, hanem Magyarország istápját, Boldogasszonyt, akinek Szent István királyunk felajánlotta hazánkat, ami azóta Mária országa:

Ó te kegyes régi szent Pátrónánk, kincs hordozója, / E világnak te vagy esedező oltalmazója. / Kit tápláltál tejjeddel, annak kéréseddel / Ügyünk ajánljad, értünk imádjad (Hozs., 1971: 130).

A történetmondások másik központi alakja – a Kisjézus mellett – Mária, aki örül és szenved egyszerre, hiszen ő már a gyermek születésekor ismeri a jövőt, mindazt a szenvedést és áldozatot, amelyet fiának át kell élnie. Ezt a lelki vívódó ellentmondást a hívek részvéte, a betlehemnél jelenlévők szeretete kíséri az első karácsonytól napjainkig, tehát időtlen időkig.

A nyelvezetiekai vagy másként stilisztikai jellemzők közül érdemes kiemelni a hasonlatok, metaforák, ellentétek használatát. Most ugyan egy költői példa következik, de a nép ajkán született szövegek sem mellőzik ezeket a jegyeket. Az *égből színméz csörgedez. / A légben illat lengedez (...)*

Sötétségben születik, ki a napfényt gyűjtja, / Istállóban rejtezik, ki a földet tartja. / Rejtik pólyák, szalagok, azt, aki a csillagok/ Ezrét égre szúrja. (Sík Sándor verse)

A népi szövegekből válogatott példák: „*Szűzanya szűz virágszál; világszabadító; mézet ont az ég!; az Ige megtestesült; szent Jegyesem; Ő a tűz s fázik; acélszívű emberek; üdvhozó; a malaszt kutfejének*”.

Összegzés

A tíz vizsgált katolikus népénekgyűjtemény, illetve imakönyv zömében a korabeli, illetve ejtés szerinti írásmód érvényesül. Ez alól a múlt században kiadott gyűjtemények sem kivételek, azzal a megkötéssel, hogy a mai tipográfiával, de a népének eredeti változatával jelentek meg. Természetesen a költők korábbi zenékre írt versei ez alól kivételek, ott a mai helyesírást a költői szabadság megbonthatja ugyan, a szöveg mégis illeszkedik az elvárt helyesírási normához. Az archaikus magyar nyelvi, illetve nyelvjárási forma használata szintén a karácsony öröklétét is sugallja. Olyannyira, hogy a fiataloknak összegyűjtött dalokban (É.Ú., 1999) is visszatérnek az archaizáló nyelvi elemek. Ezek között ott vannak a szótóvariánsok, névszó- és igeragozási különbségek, szószerkezeti eltérések, változatok a szó- és mondatrendben.

A szöveg hangtani jelenségeinek és a zenének összhangja alapvető követelmény esetünkben, hiszen énekelt versekről beszélünk. Így tehát természetes, hogy a zenei és nyelvi prozódia fedi egymást.

A szövegek mondatainak modalitása minden magyar módot megjelenít. Van az énekekben kijelentés, kérdés, felszólítás, óhajtás. Ezek külső és belső helyzetben (lelki megnyilvánulásokban) is megtalálhatók.

Az alak- és mondattani jelenségek stilisztikai lehetőségeit bőségesen kihasználták a szerzők, akár neves költők, akár a népi gondolkodás.

Stilisztikailag jellemző a vizsgált népénekekre az erőteljes képiség. Jelen vannak a hasonlatok, metaforák, ellentétek is az énekekben. Gyakoriak a párbeszéddek. Ezekben az angyal – pásztorok, pásztorok – Mária, Mária – Kisjézus, Ember – Kisjézus között folyhat a diskurzus.

A narrációra jellemző a külső szemlélő szemszögéből megfogalmazott történetmondás, a történetben szereplő szemszögéből elhangzó elbeszélés, illetőleg a hívek gondolatainak megfogalmazása. A szövegek fontos része a dicsőítés, melyben az angyalok mellett a mindenkori emberek is részt vesznek.

A szövegek a karácsony újszövetségi történetéből – a megváltás titkán túl – az emberi életre általánosan lebontható örök értékeket fogalmazzák meg. A hit mellett a krisztusi főparancsolatot is felismerhetik: a szeretetet. A hívő ember szerepe és lelki muníciója a megértés, részvét, szeretet.

Feltételeztem, hogy az egyházi népének hosszú történelmi zenei és irodalmi múltja, illetve a mise változó és állandó részeinek némi változása, majd a népének liturgiába épülése okán, a vizsgált több mint száz esztendő nyelvi változásaiból

következően, a régebbi ima- és kottáskönyv-kiadások nagyobb arányú latin, mint magyar nyelvű énekszöveget tartalmaznak. A vizsgálatok megcáfolták feltevésemet.

Feltételeztem továbbá, hogy a korábban kiadott könyvek szövegei hosszabbak, mint a legutóbbiaké. A vizsgálat azt bizonyította, hogy a szerkesztői mérlegelés és válogatás alapján kerültek be a könyvekbe a népénekek, s hosszúságukat vagy rövidségüket nem a történelmi időszak befolyásolta.

Mivel az egyházi népénekek nyelvi változásait társadalmi, lelki és esztétikai igények alakították / alakítják, illetve befolyásolták / befolyásolják, az egyházi nyelv viszonylagosan állandónak tekinthető. Ugyanúgy használja a népénekekben az archaikus vagy nyelvjárási változatokat 150 esztendővel ezelőtt is, mint ma.

Tolcsvai (2017:22) megállapítása, miszerint: „*átalakult a magyar időkonstruálás, módosult magyar mondattan, és szűkültek a történet elbeszélhetőségének a lehetőségei: közvetlenül nem tudjuk a múltbeli közvetlenséget kifejezni*”, a katolikus egyházi nyelvvel kapcsolatosan nem állja meg a helyét.

Mivel a teolingvisztika oldaláról tovább lehet elemezni az egyházi nyelvet, akár a karácsonyi népénekekét is, bővebben kifejtve akár a nyelvtani, akár a stilisztikai, akár a nyelvtörténeti, akár az emberközpontú antropológiai vonatkozásokat, megérné tematikusabban feldolgozva újabb és újabb tanulmányokban bemutatni, akár külön-külön felekezethez kapcsolva, akár összehasonlító módszerekkel a felekezeti különbségeket megvizsgálni.

Irodalom

Énekes- és imakönyvek

Cím nélküli imakönyv (1890 körül). H.n. K.n.

Égi Lant (1921). Szerk. Fojtényi Kászon, a pannonhalmi Szent-Benedek_Rend tagja. Győr: Győregyházmegye Könyvsajtója.

Énekelj az Úrnak! (1999). Szerk. Hardi Titusz OSB. Pannonhalma: Bencés Kiadó és Terjesztő Kft.

Énekeljetelek az Úrnak – Felnőtt, gyermek és egyéb énekek – orgonakísérettel (2000). Szerk. Szalay Mihály kántor. Brezda.

Éneklő Egyház (1986). Budapest: Szent István Társulat.

Erdélyegyházmegyei Énekeskönyv (1921). Szerk. Baka János. Csíkszentmárton.

Harmonia Sacra (1937). Budapest: Magyar Kórus.

Hozsanna (1971). Szerk. Bárdos Lajos. Budapest: Szent István Társulat.

Imádságoskönyv, egyszersmind kalauz a lelki életre – A tanulói ifjúság számára (1940). Szerk. Sík Sándor és Schütz Antal. H.n. K.n.

Szent vagy, Uram (1983). Szerk. Harmath Artúr és Sík Sándor. Budapest: Szent István Társulat.

Szentmise-énekek és litániák (1932). Budapest: Palladis Rt.

Szakirodalmak

Benkő Loránd (főszerk.) (1967). *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Benkő Loránd (főszerk.) (1970). *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Benkő Loránd (főszerk.) (1976). *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Diós István (szerk.) (1980–2013). *Magyar Katolikus Lexikon I–XVII*. Budapest: Szent István Társulat.
Letöltés: <http://lexikon.katolikus.hu/E/egyházzene.html>,
<http://lexikon.katolikus.hu/M/miseénekek.html>, <http://lexikon.katolikus.hu/N/népének.html>.
- Dobszay László (2007). *A magyar dal könyve*. Budapest: Hagyományok Háza, Timp Kiadó.
- Dobszay László (2006). *A magyar népének*. Egyházzenei Füzetek I./15. Budapest: MTA-TKI – Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoportja és a Magyar Egyházzenei Társaság.
- Dobszay László (2010). *Segédlet a Psalterium latino-hungaricum nyelvi tanulmányozásához*. Egyházzenei Füzetek I./16. Budapest: MTA-TKI – Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoportja és a Magyar Egyházzenei Társaság.
- E. Abaffy Erzsébet (1991). Az igemód- és igeidőrendszer. In Benkő Loránd, *A magyar nyelv történeti nyelvtana I.* (104-121), Budapest: Akadémiai Kiadó.
- E. Abaffy Erzsébet (1992). Az igemód- és igeidőrendszer. In Benkő Loránd, *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1.*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jáki Sándor Teodóz OSB. (1973). *Musica Sacra*. k.n. h.n.
- Kovács Mária & Kecskés Judit (2009). Az elbeszélő múltú igék felismerési problémái (Vizsgálat felnőtt nyelvhasználók körében) *Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat 36. köt.) = Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica* (216–224). Letöltés: http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/2606/1/216-224_Kovacs-Kecskes.pdf
- Pelles Tamás (2001). A katolikus egyház nyelvhasználata a II. vatikáni zsinat után. *Modern Nyelvoktatás*, 7/1, 10-25.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2017). A múltak átalakulása: Jelentéstani és narratív lehorgonyzó módosulások a magyar múlt időkben a 18. század után. *Magyar Nyelv*, 113/1, 10–26.
<https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2017.1.10>
- Újszövetségi Szentírás a Vulgata szerint* (1949). Káldy György ford. Budapest: Szent István Társulat.

Melléklet

	Énekek	C.n.	Ég.L.	Er. É.	Sz.É.L.	H.S.	S.L.K.	Hozs.	Sz.V.U.	É.E.	É.Ú.	É.Ú. Br.
		1890 k.	1921	1921	1932	1937	1940	1971	1983	1986	1999.	2000.
1.	A fényem, Jézus te vagy	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
2.	Ahol a napnak fénye kél	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
3.	A kis Jézus megszületett, örvendjünk!	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	1
4.	A szép szűz Mária szent Fiának	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	0
5.	A Szűzanya szűz virágszál	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6.	A véghetetlen kegyelmű	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
7.	Áldattassál kisdéd Jézus!	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
8.	Áldott légy tőlünk ezerszer Jézuska!	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
9.	Angelus pastoribus	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10.	Az angyal énekel	0	0	0	0	1	1	1	1	1	0	0
11.	Az égből színméz csörgedez	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0
12.	Az Ige megtestesült Názáretben	0	0	1	0	1	1	1	1	1	0	0
13.	Az ősi jóslat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
14.	Az Úrnak dobban, ég a szív	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
15.	Betlehemben	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
16.	Betlehem dala	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
17.	Betlehemi pusztán örvendetes hír van	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
18.	Csorda pásztorok	0	0	1	1	1	1	1	1	1	0	0
19.	Dicséretre Te méltó	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
20.	Dicsőség Istennek!	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
21.	Dicsőség mennyben az Istennek	0	1	1	0	1	1	1	1	1	0	0
22.	Dicsőség mennyben Istennek!	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
23.	Ez a nap nekünk dicséretes nap	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0
24.	Én nagy vigasságos	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
25.	Fel nagy örömré	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	1
26.	Felragyogott már	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
27.	Fenyőgallyas kis Jézuskám	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
28.	Gyermek születék Betlehemben	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
29.	Ím az Úrnak nagy neve	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
30.	Ín dulci jubilo	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
31.	Isten Fia ma született	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
32.	Istengyermek, kit irgalmad...	0	0	0	0	1	1	1	1	1	0	0
33.	Jászolodban áldunk	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0

FRANG GIZELLA

34.	Jer, mindnyájan örüljünk	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
35.	Jézus Király	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
36.	Jézus megszületett	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
37.	Jöjjetek, ó, hívek (Adeste Fideles ford.)	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
38.	Jöjj el népek Megváltója	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
39.	Karácsony	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
40.	Kinn a sötét éjszakában	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
41.	Krisztus Jézus született, alleluja,	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
42.	Krisztus Jézus született, örvendezzünk	0	0	1	1	0	1	0	0	1	0	1
43.	Krisztus Urunknak...	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
44.	Kyrie eleison. Oh Istenünk!	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
45.	Ma született s jászolyba tett	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
46.	Megjelent egy firtós gyermek	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
47.	Megnyílt mennyország kapuja	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
48.	Megszületett már	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
49.	Mennyből angyal jó követül	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
50.	Mennyből az angyal	0	0	1	1	1	1	1	1	1	0	0
51.	Messiásunk született	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
52.	Midőn a Szűz Magzatát	0	0	1	0	1	0	1	1	1	0	0
53.	Mind a világ örvendezzen	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0
54.	Mondd el a hegyek ormán	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
55.	Mostan kinyílt egy szép rózsaszál	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
56.	Nagy örömnep ez a nap	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
57.	Nagy örömnep ez nekünk	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0
58.	Ne féljetek pásztorok örömet hirdetek	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
59.	Nyugodj Kisdéd	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
60.	Ó boldog Betlehem	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
61.	Ó gyönyörűszép, titokzatos éj!	0	0	0	0	1	1	1	1	1	0	0
62.	Ó Jézus, szűzen született szép rózsaszál,	0	0	0	0	1	1	1	1	1	0	0
63.	Örök Akarat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
64.	Örülj, te boldog Betlehem	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
65.	Örvendezzünk, Betlehembe menjünk	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0

FRANG GIZELLA

66.	Pásztorok, keljünk fel, hamar induljunk el	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
67.	Pásztoroknak pásztor	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
68.	Pásztorok nyájaktól keljetek fel	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
69.	Pásztorok, pásztorok, nagy öröm vár rátok	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
70.	Pásztorok, pásztorok messze	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
71.	Pásztorok, pásztorok örvendezve	0	0	1	0	1	1	1	1	1	0	0
72.	Suttog a fenyves	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
73.	Szép violácska! Kedves rózsácska	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0	0
74.	Szól a karácsonyi csengő	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
75.	Szóljatok, ó pásztorok	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
76.	Születésén Istennek...	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
77.	Szülte a Szűz Szent Fiát	0	0	0	0	1	1	1	1	0	0	0
78.	Szűz Mária e világra nekünk	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0
79.	Tavasza a télben	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
80.	Tiszta csendes éj vala	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
81.	Üdvözlégy, Betlehemben szült	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
82.	Üdvöz légy ó drága vendég	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0
83.	Vedd jó néven én szívemet	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
84.	Vigan zengjeteke citerák Jézus született	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
85.	Vigasságos, hangos	0	0	0	0	1	0	1	1	1	0	0
86.	Világmegváltó Krisztusunk	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
87.	Zeng már az égi dal	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
		2	4	28	3	15	13	20	22	28	19	12

A táblázat rövidítései:

- C.n. Cím nélküli imakönyv,
 Ég.L. Égi Lant,
 Er. É. Erdélyegyházmegyei Énekeskönyv
 Sz.É.L. Szentmise-énekek és litániák
 H.S. Harmonia Sacra
 S.I.K. Imádságoskönyv, egyszersmind kalauz a lelki életre – A tanulóifjúság számára,
 Hozs. Hozsanna
 Sz.V.U. Szent vagy, Uram
 É.E. Éneklő Egyház
 É.Ú. Énekelj az Úrnak!
 É.Ú. Br. Énekeljeteke az Úrnak